

SÖZLÜ ANLATIM TÜRLERİ (EDEBÎ TÜRLER)

DESTAN, EFSANE, MASAL, HALK HİKÂYESİ

1. Destan

Eski Yunanca’da ve Batı dillerinde, “*Türkçedeki kahramanlık temalı ve olağanüstü motifli halk anlatıları olan ‘destan’ terimine karşılık olarak çok yaygın olarak ‘epique, ëpopëe, epos, epic, lögende’ gibi terimlerin kullanıldığını görüyoruz. Türkçenin uzun yüzyıllar boyunca yakın temasta olduğu Arapçada ‘el-sra ‘el-kada’ epik şiir anlamında, ‘el-şiir al malhama’ ise, epik şiir tarzı anlamına gelirken ‘destan’ kelimesini Türkçeye veren Farsçada ‘himsi’ terimi kullanılmaktadır.*” Farsça’da “destan” olarak adlandırılan kahramanlık temalı epik anlatılar, Türkçe’de de bilim adamlarınca “destan” ve “epope” ve “epik (epique)” terimleriyle karşılanmaktadır. Epope (Epopée) “bir edebiyat türü olarak büyük bir olay veya bir kahramanın maceralarını anlatan olağanüstü motiflerle örülü uzun şiir, bir başka ifadeyle anlatmaya dayalı epik şiir. Epope’nin Fransızcadaki tanımlarında ‘kurmaca’, ‘anlatı’, ‘uzun şiir’, ‘olağanüstü’, ‘kahramanlık’ gibi özellikler öne çıkarılmaktadır. Epopedede şair ikinci planda kalmakta ve kahramanlar ve onların olağanüstü maceraları öne çıkmaktadır. Lirik şiirde ise, tam tersine olarak şair kendisini anlatmaktadır. Bunlardan birincisi ilk çağlarda doğaçlama tarzında , çoğu zaman anonim veya unutulmuş bir şair tarafından yaratılan eski Yunan’a ait ‘İlliade, Odysse’; Sümer edebiyatının şaheseri ve insanlığın tanınan en eski epopesi ‘Gılgamesh’; Hindistan’ın ‘Ramayana’ ve ‘Mahabarata’; İskandinavya’nın ‘Les Eddas’ ve ‘Le Scalde’; Fransa’nın ‘Chanson de Geste’; İspanyolların ‘Les Romanceros’ gibi ilkel ve popüler anlatılardır. İkinci anlatı tipi ise, bilinen yazarların epope tarzındaki eserleridir. ***Türkçedeki ‘destan’ terimi ve tanımının birinci tipte ilgili olduğu açıktır.***

Destanlar ve destansı öyküler, ilkçağlardan beri, dünyanın her yerinde, gelenekleri sonraki kuşaklara aktarmak için kolektif olarak üretilmiş edebî biçimlerdir. Destanlar, efsanelerden sonra bilinen en eski edebiyat türlerinden biridir. Destanlar; mitolojiye, efsanelere, folklor ve tarihe ait öğeleri içerir. Destanlar, zaman ve mekân içinde iradesini elinde tutan kahraman-bilge kişiliklerin efsanevi ve gerçek hayat hikâyeleri etrafında oluşmuş uzun, didaktik (bilgi verici) hikâyelerden oluşur.

Destanlar, genel olarak tarihî olaylara bağlı olsa da tarihî birer vesika sayılmamaktadır. Destanların oluşumunda göçler, savaşlar ve istila türünden önemli olaylar; deprem, bulaşıcı hastalık, kuraklık, kıtlık, türünden tabii afetler gibi toplum vicdanında derin izler bırakan hususlar etkili olmuştur.

1.1. Destanın Genel Özellikleri

Destanlar halkın muhayyilesinin ve hafızasının ortak ürünleridir, yani anonimdirler ve içlerinden çıktıkları toplumun özelliklerini yansıtır.

Genellikle manzum şekildedirler. Az olmakla beraber nazım-nesir karışık olan destanlar da vardır. Ancak bazı destanlar, manzum şekilleri unutulup günümüze nesir hâlinde ulaşmıştır.

Destanlarda olağan ve olağanüstü olaylar iç içedir. Bu olaylar, toplumun hafızasında iz bırakmış önemli hadiselerdir.

Destan kahramanları olağanüstü özelliklere sahiptirler. Destanların büyük çoğunluğunda, yarı tanrısal nitelikler taşıyan bir ya da birden fazla kahramandan söz edilir. Kişiler, olaylar, doğal varlıklar hep gerçek yaşamdaki boyutlarından daha büyük ve daha zengindirler. Destan, bu kahramanın eylemleri üzerine kurulmuştur.

Destanlar, tarihî ve sosyal olaylardan doğar ve beslenir. Bu eserlerde genellikle yiğitlik, aşk, dostluk, ölüm ve yurt sevgisi gibi temalar işlenir.

1.2. Destanın Oluşum Safhaları

Doğuş safhası: Bu safhada milletin hayatında iz bırakan önemli tarihî ve sosyal olaylar ile bu olaylar içinde yüceltilmiş efsanevi kahramanlar görülür.

Yayılma safhası: Doğuş safhasında meydana gelen olay ve kahramanlıklar, sözlü gelenek yoluyla yayılır. Böylece bölgeden bölgeye ve nesilden nesle geçer.

Derleme (yazıya geçirme) safhası: Bu safhada sözlü gelenekte yaşayan destan, güçlü bir şair tarafından derlenip yazıya geçirilir. Destanların kim tarafından derlendiği ve yazıya geçirildiği genellikle belli değildir.

1.3. Destan Türleri

Destanlar, doğal (tabii) destanlar ve yapma (yapay) destanlar olmak üzere ikiye ayrılır:

Doğal destanlar: Toplumun ortak malı olan ve birtakım olaylar sonucu kendiliğinden oluşan destanlardır. Doğal destanların söyleyeni belli değildir. Bu destanlar, yazının henüz bulunmadığı ve yaygınlaşmadığı bir kültürde doğup, kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarıldıktan sonra yazıya geçirilmiştir. Doğal destanlar, ozan ve şarkıcıların değişik zamanlarda söylediği şarkı ve şiirlerin bütünleşerek işlenmesiyle oluşturulur. Oğuz Kağan,

Göç, Ergenekon, Manas, İlyada ve Odysseia, Şehname, Kalevela, Mahabharata gibi destanlar doğal destan örnekleridir.

Yapay destanlar: Özel anlamı ile şahısların oluşturduğu, edebiyat yapıtı olan eserlerdir. Bir şairin, toplumu etkileyen herhangi bir olayı tabii destanlara benzeterek söylemesi sonucu oluşan destanlardır. Bunlar, belirli bir yazar tarafından eski örneklerle uygun olarak ve okunmak üzere kaleme alınmış destanlardır. Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın "Üç Şehitler Destanı" Türk edebiyatındaki yapay destanlara örnek olarak verilebilir. Dante'nin "İlahî Komedyası" ve Ariosto'nun "Çılgın Orlando" isimli yapıtları dünya edebiyatındaki yapay destanlara örnektir.

1.4. Türk Destanlarının Tasnifi

Türk destanlarının sınıflandırılması, 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve diğer Türk topluluklarının destancılık geleneklerinin öğrenilmeye başlamasıyla birlikte biraz daha zorlaşmış, özellikle de ortak dönemin ortak destanlarının dışında kalanların bugüne kadar yapılan sınıflandırmalara dahil edilmesi ya da yeni yeni sınıflandırmaların yapılması gerektiği düşünülmüştür. Türkiye sahasında bugüne kadar yapılan sınıflandırmaların başında, M. Fuad Köprülü (Köprülü 1981: 42-63), Zeki Velidi Togan, Hüseyin Nihal Atsız (Atsız 1951) gibi isimler tarafından yapılan sınıflandırmalar gelmektedir. M. Fuat Köprülü, Türk destanlarını hem coğrafi sahalara göre hem de tarihi ve kavmi dairelere göre sınıflandırmıştır. Köprülü'nün coğrafi sahalara göre sınıflandırması şöyledir:

1) "*Altay-Yenisey i*" sahasında meydana gelen ürünler: Bu sahadaki şamanist Türkler, bize milli destanın en eski parçalarını, yani "Esatiri" mahiyette olan parçalarını ve "Kozmogoni: Tekevvün-i alem" (Kainatın yaratılışı) hakkındaki "Ustûre"leri vermektedir.

2) "*Bozkırlar*" sahasında meydana gelen ürünler: Bu sahanın halkları, medeni seviye bakımından oldukça ilerlemiş ve İslam medeniyeti etkisine kuvvetlice girmiş olan Kırgız, Kazak ve Türkmen boylarından oluşmaktadır. Bunlara ait olan "Manas" ve "Köroğlu" gibi son derece değerli destanlar, eski "Ustûrevî" mahiyetini kaybetmiş olup sadece "Menkabevî-Tarihî" bir mahiyet saklamaktadırlar.

3) "*Tarım-Sır-Derya*" sahası: Bu saha, eski Oğuzların ve "Tu-kiie" siyasi heyetinde bulunan mesela "Karluklar" gibi zümrelerin eski sahası olup burada vaktiyle teşekkül eden destan parçaları, medeni amiller tesiriyle kitaplara girerek yavaş yavaş hatıralardan silinmiş, "Menkıbevî-Tarihî" mahiyette mahsullerdir.

Köprülü, Türk destanlarını tarihi ve kavmi dairelere göre şöyle tasnif etmiştir:

1) *Eski Türk ya da “Hiyung-Nu” Dairesi:* “Alp Ertunga”, “Oğuz”.

2) *“Gök Türk” ya da “Tu-kiie” dairesi:* “Tu-kiie” (Gök Türk)lerin türeyişini anlatan metinler, “Ergenekon”.

3) *“Uygur” dairesi:* Uyğurların türeyişi, Maniheizm’i kabulü ile ilgili metinler

Sınıflandırmadan da anlaşılacağı üzere Köprülü, Türk destanlarını,

a) “Usturevi” (Kozmogonik)

b) “Tarihi-Menkabevi” destanlar başlığı altında toplamaktadır.

Köprülü, ayrıca, “Cengizname”, “Seyyid Battal Gazi”, “Danışmendname”, “Timurname”, “Edigename” gibi destani metinleri, İslami dönemde teşekkül eden kavmi ve dini destanlar içerisine dahil etmektedir.

2. Efsane

Evrensel olarak yeryüzündeki bütün Halk Edebiyatı geleneklerinde yer alan türlerden birisi de efsane (legend) türüdür. Efsane terimi, dilimize Farsçadan girmiştir. Efsane kavramı İslâm medeniyeti dairesine girmezden önce Eski Türkçede “sab”, “saw”, “kep” ve “irtegi” kelimeleriyle ifade edilmiştir. Batı dillerinde Latince “legendus” kökünden kaynaklanan “legend”, “legenda”, “leggenda”, “leyenda” gibi kelimeler efsane karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Sözlü kültür ortamında yaratılan ve sözlü edebiyat geleneğinin bir türü olan efsanenin en yaygın olarak kabul gören tanımı “gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hâdiseler veya yer hakkında gerçek olduğuna inanılarak anlatılan hikâye” şeklindedir. Bu kısa ve özlü tanımında yer alan üç ana unsurdan hareketle sistematik bir biçimde tanımlanışı şu şekildedir:

- ❖ Efsane, anlatıcının tarihî zaman kavramı içinde uygundur.
 - Efsane, muayyen bir tarihî (gerçek veya hayalî) bir hadise ile birleştirilmiştir.
 - Efsane, muayyen bir şahısla, yani, bir ad verilen tarihî (gerçek veya hayalî) bir şahsiyet ile birleştirilmiştir.
- ❖ Efsane, anlatanın coğrafi alan kavramına uygundur; yani, o, belirli bir yerle birleştirilmiştir.
- ❖ Efsane gerçek olduğuna inanılan bir hikâyedir. Gerçi o, tabiatüstü hâdiselerle iş görür, ama anlatıcıları tarafından onun gerçek olduğuna inanılır. Onu

anlatanın ve dinleyenin yaşadığı dünyasına aitmiş gibi itibar edilir. Bu unsurlar içinde yer alan belirli “tarihî” bir olay ve kişi ile birleştirilmesi ile “belirli coğrafi” bir yerle birleştirilmesi hususları efsanelerin en temel özellikleri arasındadır.

Efsanelerin en önemli işlevi bir toplumdaki yaygın halk inançlarını kökleştirmek, bir veya birkaç cümleyle ifade edilebilecek bir inanç çekirdeğini (ritini) bir çok “tarihî” veya “tarihîleştirilmiş” olaya bağlayarak törensel hâle getirmek (ritüelleştirmek) ve bu törensel kutlamalarla geniş bir gelenek çevresi meydana getirmek veya mevcut gelenek çevresinin devamını sağlamaktır. Nakledilenlerin gerçek olduğuna inanış efsaneleri bir başka sözlü edebiyat türü olan ve esasen içeriğinin gerçek olduğuna inanılmaması veya “yalan” yahut “kurgu” olarak düşünülen masal türünden ayırır.

Yapı bakımından masal gibi sabit veya yarı sabit bir forma sahip olmayan efsaneler icra edildikleri konuşma durumuna uygun bir biçim alarak hacimleri ilk, ikinci defa veya daha fazla anlatılmakta olduklarına bağlı olarak değişebilen konuşmalık türlerin (conversional genres) özelliklerini gösterirler. Ancak kendi başlarına bağımsız bir anlatı olarak anlatıldıkları için anlatılmalık türler arasında yer alırlar. Efsaneler genel olarak bir veya birkaç motif içeren kısa bir anlatım türüdür.

Efsanelerin bazıları pek az değişikliklerle bir ülkenin değişik yerlerinde veya değişik ülkelerde, anlatıldıkları yere uygun düşen bir mahallîleşmeye uğrayıp söz konusu coğrafyaya bağlanarak anlatılırlar, bu tür efsanelere “gezgın efsane” (migratory legends) adı verilir. Bazı hayvan ve bitkilerin oluşum ve kökenini anlatan efsanelere de “etiyojik efsaneler” denilmektedir. Türk kültüründeki büyük sufilerin, evliyaların, hayatlarından, kerametlerinden bahseden efsanelere “menkıbe” ve bu tür menkıbeleri toplayan eserlere de “menakıb-nâme” adı verilir.

Taş kesilme motifi Türk efsaneleri arasında son derece yaygın bir motiftir. Bu motifi taşıyan bir efsane şöyledir:

“Erzurum’un, Karayazı İlçesinin Kızmusu adlı köyünde vaktiyle bir adam yaşarmış. Bu adam veliymiş fakat kızı kendisinin sözünü dinlemezmiş. Aynı köyden Musa adında bir genç varmış. Musa bu kızı seviyormuş. Kızla gizli gizli buluşurlarmış. Gençler bir gün aralarında anlaşırılar ve kaçarlar. Kızın babası kaçtıklarını anlayınca peşlerinden gitmemiş. Köylüler gelip, “Müsaade et, biz gidelim Musa’yı öldürüp kızını getirelim demişler. Kızın babası müsaade etmemiş. “Siz gelin oturun onlar kaçamaz” demiş.

Sabah olunca köylüler, köyün dışında iki kişi görürler, yanlarına yaklaşıncı delikanlıyla kızı taşlaşmış olarak görmüşler. O günden sonra bu köyün adı "Kızmusu" olarak kalmış. Hâlâ köyün girişinde bu taşlaşmış iki insan şeklini görmek mümkündür."

Bu efsane bir yönüyle köyün adını, diğer yönüyle de köye yakın insan şekline benzeyen iki kayanın oluşum nedenini açıklamaktadır. Efsaneyle baba sözünün dinlenmesinin önemli olduğu ve toplumsal geleneklerin çiğnenmesi durumunda Tanrı'nın gazaba gelip isyankarları cezalandıracağı anlatılmaktadır.

Tematik olarak son derece zengin bir çeşitliliğe sahip olan efsanelerin ihtiva ettikleri konulara göre yapılmış ve genel kabul görmüş sınıflandırması şu şekildedir:

Yaratılış ve Dünyanın Sonu İle İlgili Efsaneler	Tarihi Efsaneler ve Medeniyet Tarihi İle İlgili Efsaneler	Olağanüstü Kişiler, Varlıklar ve Güçlerle İlgili Efsaneler	Dini Efsaneler
	<ul style="list-style-type: none"> •Medeniyetle ilgili yerlerin ve şeylerin kaynağını anlatan efsaneler •Belli yerlerle ilgili efsaneler •İlk ve erken tarihle ilgili efsaneler •Savaşlar ve felaketlerle ilgili efsaneler •Belli ve seçkin kişilerle ilgili efsaneler •İsyanlarla ilgili efsaneler 	<ul style="list-style-type: none"> •Kaderle ilgili efsaneler •Ölüm ve ölümlerle ilgili efsaneler •Tabiatın ve hayvanların koruyucularıyla ilgili efsaneler •Olağanüstü yaratıklarla ilgili efsaneler •Tabiatta bulunan ruhlarla ilgili efsaneler •Hayaletlerle ilgili efsaneler •Şekil değiştiren yaratıklarla ilgili efsaneler 	

3. Masal

Arapça "mesel" kelimesinden dilimize geçmiş olan ve Anadolu'da , "masal" olarak kullanılan terim, diğer Türk diyarlarında "ertegü, ertek, erteki, çöçak" gibi kelimelerle ifade edilmektedir. Sözlü edebiyat geleneğinin eski ve en önemli ürünlerinden birisi olan masal türü şöyle tanımlanmaktadır:

"Genellikle halkın yarattığı, ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa sürüp gelen, çoğunlukla insanların veya tanrıların başından geçen, olağandışı olayları anlatan hikaye."

Saim Sakaoğlu'na göre *"kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyicileri inandırabileri bir sözlü anlatım türü"* olarak ifade edilmiştir.

Tanımlarda da görüldüğü üzere **masalın en önemli özelliği hayal mahsulü olmasıdır**. Her ne kadar Andersen masalları gerçek yaşamdan kesitler verse de diğer

masallarda bunu görmek pek mümkün değildir. Zaten masalı diğer türlerden (hikaye, destan, efsane) ayıran en önemli özellik de budur. Yine tanımlardan hareketle, masallardaki yer, zaman ve kahramanlar belirsizdir. Anka kuşu, dev, Kaf dağı gibi kavramların gerçekte bir karşılığı yoktur. Tanımlardan çıkarılacak diğer ortak bir yargı da türün sözlü bir edebiyat ürünü olmasıdır. Sözlüklerde masal için çeşitli terimler kullanılmış olsa da konunun uzmanları türe, sözlü edebiyat ürünü tabirini uygun görmüşlerdir.

Masalın muhtevası, şekli, kaynağı ve yayılışı ile ilgili **teorilerin öncüsü Alman Wilhelm Grimm**'dir. Grimm, 1856 yılında kardeşiyle beraber hazırladığı "Kinder und Hausmärchen (Çocuk ve Ev Masalları)" isimli Almanca kitabın önsözünde masalların kaynağı konusunda iki görüş ileri sürmüştür. Hint-Avrupa dil dairesine giren milletlerin masalları, tespit edilemeyen bir tarihi devrin mirasıdır. Masallar eski mitlerin parçalanmış şekilleridir. Bunlar ancak içinden çıktıkları mitlerin kesin olarak açıklanmasıyla anlaşılabilir. W. Grimm'in görüşlerinden hareketle masalların kaynağı konusunda iki yeni teori geliştirilmiştir. *Mitolojik görüş*, masalları ve mitleri, Hint - Avrupa mitolojisinin devamı olarak kabul etmiştir. Masallardaki olayları, güneşin doğuşu, batışı, fırtına gibi tabii olaylara bağlı olarak açıkladıklarından Güneş mitolojistleri lakabıyla da tanınmışlardır. *Hindoloji görüşü* ise masalların kaynağının Hindistan olduğunu ve masalların üç yolla batıya taşındığını ileri sürmüştür:

1. Masalların bir bölümü X. yüzyıldan sonra İslamî tesirle Bizans, İtalya ve İspanya yoluyla Avrupa'ya taşınmıştır.
2. Bir grup masal X. yüzyıldan sonra İslamî tesirle Bizans, İtalya ve İspanya yoluyla Avrupa'ya taşınmıştır.
3. Budist malzeme ise Moğollar vasıtasıyla Çin ve Tibet 'ten Avrupa'ya taşınmıştır.

Masalların kaynağı ile ilgili Gedeon Huet'in yaptığı sınıflandırma (mitolojik, hindolojik ve antropolojik görüş) ülkemizde de konunun uzmanları tarafından kabul görmüştür. Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu'nun "*Mitoloji Okulu, Hindoloji Okulu ve Antropoloji Okulu*" dediği bu sınıflandırma Prof. Dr. Saim Sakaoglu'nda, "*Tarih Öncesi Görüş, Tarihi Görüş ve Etnografik Görüş*" olarak adlandırılmıştır.

Türk masallarını ilk derleyen Rus Türkologu F. Wilhelm Radloff'tur. *Radloff 1866 ile 1907 yılları arasında Asya Türklerinden derlediği masalları on cilt olarak yayımlamıştır.* Kunos'tan sonra Türk masallarını toplayıp çalışanlar arasında Albert Wesselski, George

Jakob, Thedor Menzel ve Friedrich Giese'yi sayabiliriz. Pertev Naili Boratav'ın Wolfram Eberhard ile 1953 yılında yaptığı *"Türk Masalları Tip Kataloğu"*ndan sonra Boratav önce 1955'de *"Zaman Zaman İçinde"* sonra 1969 yılında *"Az Gittik Uz Gittik"* adlı eserleriyle Türk masalları hakkında bilgi ve metinlere yer vermiştir.

Ülkemizde 1953 yılında Alman Wolfram Eberhard ile birlikte Türk masalları üzerine ilk sınıflandırmayı yapan Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* adlı eserinde bu sınıflandırmaya yer vermiştir. Boratav yine aynı eserinde Türk masalları bu sınıflandırmada yer alan çeşitlemelerin her birine uyan örnekler bulunduğunu da vurgulamıştır. Boratav ile Eberhard'ın 1953 yılında Almanya'da yayınladıkları *"Typen Türkischer Volksmärchen (Türk Halk Masalı Tipleri)"* adlı eserdeki sınıflandırmadan bazı başlıklar şöyledir:

"Hayvan masalları, Hayvan ve insan masalları, Rüya, Kıskançlık ve irtira, Acayip icraat ve olaylar, Realist masallar, ..."

Masalın kendine özgü bir anlatım şekli vardır. Hayvan masalları hariç diğer bütün masallar üç bölümden meydana gelir. Bunlar, *döşeme (giriş), gövde(gelişme) ve sonuç bölümleridir*. Bazen bir tekerleme veya sade bir kalıp ile sözle başlayan masalların bu giriş bölümünün masaldaki olayla bir ilgisi yoktur. Burada dinleyicinin olayla bir bağlantısı bulunmaz. Sadece dinleyicinin ilgisi çekilir. En çok rastlanan giriş formelleri: *"Bir varmış bir yokmuş"* veya *"Evvel zaman içinde..."*. Döşemediği sonra, *"Adamın biri", "Vaktiyle memleketin birinde"* veya *"Günün birinde"* gibi söz açıcı başlangıçlarla geçilir. Bu bölümde kahramanların bütün meziyetleri ile olay anlatılır. Masalın *asıl bölümü* burasıdır. *Üç elma bölümü* de denilen *sonuç bölümü* yine bir tekerlemenin yer aldığı bitiş bölümüdür. Genellikle bir dileğin yer aldığı bu bölümde masalcı masalına gerçeklik payı vermek ister. Burada sıkça dile getirilen tekerlemeler şöyledir: *"Onlar ermiş muradına, biz çıkalım kerevetine", "Gökten üç elma düştü, biri söyleyene, biri dinleyene, biri de bana"* gibi.

Masallar eğitici, öğretici ve ders verici nitelik taşırlar. Özellikle hayvan masalları tamamen ders vericidirler. Yapılan iyilikler övülür, ödüllendirilir. Kötülükler ise cezasız kalmaz. Dinleyenler iyilik yapmaya yönlendirilir. Bu Beydeba'nın Pançatantra'sında açıkça görülebilir.

Masallarda yer ve zaman belirsizdir. Başlangıç (döşeme) bölümünde de buna atıfta bulunularak *"Evvel zaman içinde"* veya *"Develer tellal, pireler berher iken"* ifadeleriyle

zaman belirsizleştirilir. Mekan ise gerçekte olması mümkün olmayan özellikler içermekte ve adlandırılmaktadır.

Masalların dili sade, üslubu akıcıdır. Yedi yaşındaki bir çocuktan yetmiş yaşındaki bir ihtiyara kadar toplumun her kesimine hitap edebilecek bir söyleyişe sahiptir. İçinde diğer anonim halk edebiyatı ürünleri de (atasözü, alkış, kargış vb.) yer almaktadır.

4. Halk Hikâyesi

Destan, masal, efsane ve fıkra gibi anlatmaya dayalı türlerden olan halk hikâyelerinin Türk halk edebiyatı içinde önemli bir yeri vardır. **Hikâye kelimesi ilk defa IX. yüzyılda al-Cahiz tarafından kullanılmıştır.** Kelime, genel olarak “anlatma, benzetme, tarih, destan, kıssa, masal, rivayet” anlamlarına gelir. Ülkemizin önde gelen çeşitli ansiklopedilerinde hikâye kavramı üzerinde durulmuştur. Genel sözlüklerde de yukarıdaki tarifi benzerlerini görmekteyiz. Hikâye anlatma ve dinleme geleneği çok eskilere dayanır. Önceleri Asya’da görülen hikâye anlatma ve dinleme geleneği daha sonra bazı kıtalara da yayılır. Bu geniş coğrafyanın içerisinde önemli bir yeri olan Türklerde ise hikâye anlatma ve dinleme, ilk törenlerde (sığır, şölen/şeylan, yuğ) karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa sığır ve şölen/şeylan törenlerinde hikâyelerin anlatıldığı, insanların bu hikâyeleri dinleyerek hoşça vakit geçirdikleri bilinmektedir. Bu durumu Özdemir Nutku, “*Hikâye anlatmanın kaynağına gidersek, eski Türk boylarının av törenlerinde şiirin ve ozanın ne kadar önemli bir yeri olduğunu saptarız. Eski dönemlerde, bu avların mutluluk ve bolluk getirmesi için büyücülükle ilgili şiirler söyleyen din adamı-ozan görünümünde şiirler söyleyen kişiler vardı. Köprülü, yeni dinler geldikten sonra avları izleyen şeylanlard hükümdarların büyüklük ve kahramanlıklarını bildiren övgüler düzüldüğünü ya da eski kahramanların menkıbelerini anlatan kahramanlık destanlarının okunduğunu belirtir.*” şeklinde anlatmaktadır.

Fuad Köprülü de, “*Oğuz Türklerinin kurdukları büyük küçük muhtelif devletlerde, sâir İslâm saltanatlarında olduğu gibi, hükümdarı eğlendirmekle vazifeli nedim ve komiklerin bulunduğu kolaylıkla hükmedebiliriz. Nitekim Anadolu’da Selçuklu saraylarında, Bizans İmparatorları’nın taklitlerini yaparak sultanları eğlendirmeye çalışan bir takım komik ve taklitçilerin bulunduğunu Bizans kaynakları bize bildiriyor. Bunlardan ayrı olarak da, Selçuklu ordularında ve saraylarında, Farsça kasideler ve gazeller yazan şairlerden tamamen farklı, bir takım ozanların bulunduğunu Şark kaynaklarından öğreniyoruz.*” demektedir. Elbette ozan, baksı, kam, şaman geleneğinin de hikâye anlatmada önemli bir yerinin olduğu açıktır. Çünkü yukarıda belirttiğimiz törenlerin yöneticileri büyük ölçüde ozanlar, baksılar,

kamlar ve şamanlardı. Bir dönem şairliği, halk hekimliğini, büyü işlerini birlikte yürüten bu dörtlü daha sonra kendi aralarında iş bölümü yapmışlardır. Buna göre şiir söyleme, kopuz çalma ozanlara; büyü ve halk hekimliği yapma da kam, baksı ve şamanlara verilmiştir. Muhtemelen halk hikâyesi anlatanların ilk ataları bu ozanlar ve kopuzcular olmalıdır.

Nazım ve nesir olarak karışık bir yapı gösteren ve hacim bakımından uzun olmasıyla da diğer halk anlatılarından kolaylıkla ayrılabilen halk hikâyeleri, Türk halkının kültür değerlerini bünyesinde toplayan önemli türlerden birisidir. XVI. yüzyıldan günümüze gelene kadar toplumun çeşitli kesimlerinin ilgisini çeken bu metinlerin konusu sevgi ve kahramanlıktır. Bazen de bu iki konu bir hikâyede birlikte yer alabilmektedir. Bazı araştırmacılar, Doğu Anadolu Bölgesi'nde serküşte, Çukurova'da bozlak adı verilen hikâyeli türküler de halk hikâyeleri içerisinde ele almışlardır. Bunlara şiirsiz kara hikâyeler ile koçakların maceralarını konu alan metinleri de eklememiz gerekmektedir.

Dede Korkut hikâyelerindeki boy boylamak, soy soylamak söyleyişi ile Köroğlu hikâyelerindeki kol kavramı da hikâye yerine kullanılmıştır.

Bugün Türk dünyası dediğimiz coğrafyanın tamamına yakın bir kısmında Anadolu Türklerinin halk hikâyesi dediği tür destan (dastan, dessan) olarak adlandırılmaktadır. Kavramın Türk dünyasındaki karşılıkları ise şu şekildedir:

- Halk hikâyesi (Türkiye),
- Hikâye, masal (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti),
- Dastan, masal (Irak Türkleri),
- Dastan, hekâye (Azerbaycan),
- Dessan, halk dessanı (Türkmenistan),
- Dastan, halk dastanı (Özbekistan),
- Dastan (Kazakistan ve Kırgızistan),
- Dastan, hikâye (Uygur Türkleri),
- Dastan (kahramanlık ve sevgi konulu hikâyeler, Tataristan),
- Destan (Kırım Tatarları),
- Annatmak (halk hikâyeleri masallaştığı için, Gagauz),
- Hikâye, masal (Balkan Türkleri)

Ancak bu terimlerin bazıları ülkesine göre kardeş türleri de içine alan bir genişliğe sahiptir.

Hikâye kavramı başlangıçta Arapçada kıssa ve rivayet anlamlarında kullanılmıştır. Daha sonra eğlendirmek amacıyla taklid anlamında görülürse de, hikâye gerçek veya hayalî olayların, maceraların özel bir üslupla nakil veya tekrarı demektir. Halk hikâyesi ise Anadolu’da göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk edebî ürünlerinden olup aşk, kahramanlık, vb. gibi konuları işleyen, Türk, Arap, İran ve Hint kaynaklı olan, büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan, nazım nesir karışımı anlatmalardır.

Alman Türkolog Otto Spies ise, daha çok sevgi konulu halk hikâyelerinden hareket ederek, halk hikâyesini “Bir sevgiliyi elde etme yolundaki maceraları anlatan masal.” olarak tanımlamıştır.

KAYNAKÇA:

- Akbayır, S., Yazılı Anlatım-Nasıl Yazabilirim, Ankara,2010
- Çotuksöken, Y., Uygulamalı Türk Dili, İstanbul, 2015.
- Esin M., Özkan M., Tören H., Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım, İstanbul,2006
- Demir, N., Yılmaz, E., Türk Dili El Kitabı, Ankara, 2005.
- Korkmaz, Z., Ercilasun, A. B., Zülfikar, H., Akalın, M., Gülensoy, T., Parlatır, İ., Binici, N., Yükseköğretim Öğrencileri İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Ankara, 1995.
- Macit, M., (ed.), Cavkaytar, S., (ed.), Türk Dili-II, Eskişehir, 2019.
(T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2914; Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1871)
- Türk Dili II, Erzurum, 2013.
(Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını; ISBN: 978-975-442-290-0)
- Develi, H., (ed.), Koçak, A., (ed.), Türk Dili-II (İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi)
- Oğuz, M. Ö., (ed.), Türk Halk Edebiyatı, Ankara, 2008.
- Arıcı, A. F., Tür Özellikleri ve Tarihlerine Göre Türk ve Dünya Masalları, Erzurum, 2004.